

Kopecký, Milan

K dosavadnímu bádání o Veleslavínovi

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1961, vol. 10, iss. D8, pp. [89]-96

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107446>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILAN KOPECKÝ

K DOSAVADNÍMU BĀDÁNÍ O VELESLAVÍNOVI

Před půl stoletím vybízel Zdeněk Nejedlý k zevrubnému studiu české kultury od konce husitství do Bílé hory.¹ Jeho podnět se potkal s nezájmem tradiční literární historie. Tento nezájem lze ilustrovat nevšímavostí k největšímu našemu popularizátorovi humanismu — Danielu Adamovi z Veleslavína.

Většina studií, jež se obírají Veleslavínovým působením, vznikla v druhé polovině minulého století. V našem století byly otištěny pouze zcela drobné příspěvky k jeho činnosti. Zdá se, že po vysokém ocenění Balbínové² a po obrozeneckých snahách navázat na veleslavínskou kulturu nastal zřetelný odliv zájmu o Veleslavína. Je to vidět už z toho, že žádný z Veleslavínových spisů nebyl nově kriticky vydán. J. V. Rozum podnikl sice na začátku padesátých let minulého století pokus vydat ukázky z Veleslavínovy tvorby, ale jeho pokus se omezil toliko na dva nevelké svazky Staročeské bibliotéky.³ Dosud neexistuje ani monografie o Veleslavínovi. Z tiskařů a vydavatelů 16. století se nakonec stal přitažlivějším Veleslavínův předchůdce a tchán Jiří Melantrich,⁴ kdežto Veleslavínovi byla splácena jen jakoby povinná daň při jubilejních příležitostech. Tak k třístému výročí jeho smrti (+ 1599) vyšly dvě rozsahem nevelké publikace. Knížečku propagačního rázu⁵ vydalo Sdružení pro postavení pomníku D. A. z Veleslavína ve Veleslavíně u Prahy. Kromě žádosti o příspěvky na postavení památníku Veleslavínovi v jeho rodné obci obsahuje publikace stať *Daniel Adam z Veleslavína a jeho doba* od Josefa M. Hovorky, která na 16 stranách podává povrchní charakteristiku Veleslavínovy činnosti a soupis jeho děl. Jak ze soupisu, tak z celé staťi je zřejmý Hovorkův pramen: Jirečkova Rukověť.⁶ Rok po jubileu vyšla práce V. A. Franceva *Daniil Adam Veleslavin, „architipograf pražskij“*,⁷ podávající přehled Veleslavínova působení. I když se tato práce nechtěla omezit jenom na ruské publikum, přece neměla a pro svůj malý rozsah (28 stran) a informativní pojetí ani nemohla mít odborný dosah. V porovnání se staťi Hovorkovou je ovšem knižní studie Francevova mnohem důkladnější.⁸ U příležitosti čtyřstého výročí Veleslavínova narození (1546) vznikl jubilejní sborník *Dar nejvzácnější*.⁹ Redakce sborníku přistupovala k Veleslavínovi s pietou, která předem vylučovala spravedlivé hodnocení. Sborník konečně ani neměl vědecké aspirace. Z řady staťi, z nichž některé se Veleslavína vůbec netýkají, zaslouží pozornosti vlastně jen krátký, ale obsahově hutný článek Antonína Grunda nazvaný příznačně *Vir nobilissimus*,¹⁰ kreslící výstižný obraz Veleslavína.

Pokud jde o dílčí studie, všímají si dvou hlavních oblastí Veleslavínovy tvorby — historie a lexikografie.

Z Veleslavínových prací historických zajímaly badatele především *Politia historica* a *Kalendář historický*. První spis důkladně rozebral Antonín Truhlář

ve studii *Polittia historica M. Daniele Adama z Veleslavína*.¹¹ Autor v ní provedl srovnání Veleslavínova díla s Lauterbeckovým Regentenbuchem a charakterizoval Veleslavínovy samostatné přídavky. Zvláště cenné je Truhlářovo zhodnocení Veleslavínových překladů veršovaných výňatků z antických básníků. Na rozdíl od Truhláře, posuzujícího obsah Politie také z hlediska filologického, omezil se Jaroslav Bidlo ve studii *První a druhé vydání Veleslavínova „Kalendáře historického“*¹² jen na historickou problematiku Veleslavínova spisu. Bidlo zde přišel k závěru, že Veleslavínův Kalendář historický je obrazem soudobého stavu historického studia v Čechách. V jeho první redakci se Veleslavín snažil napodobit stejně zaměřené spisy cizí, kdežto ve druhé redakci v nejednom směru obdobnou cizí produkci převyšuje.

K oblasti Veleslavínových slovníků se váží dvě práce. První je solidní studie J. V. Nováka *O slovníkářských pracích Daniele Adama z Veleslavína*,¹³ začleňující Veleslavínovy spisy do celé tradice naší předbělohorské lexikografie. Druhá práce si zaslouží kritické pozornosti. Vydal ji r. 1939 Heinz Brauner pod názvem *Die tschechische Lexikographie des 16. Jahrhunderts* (Breslau). Nejde o to, že v kapitole o Veleslavínových slovnících autor těží ze studie J. V. Nováka — to by při posuzování knížky tehdy mladého badatele (* 1913) nemuselo být rozhodující. Jde o to, že do své práce uložil Brauner nacistickou teorii o závislosti Čech na německé kultuře.¹⁴ Ke stálému zdůrazňování této teorie mu posloužila skutečnost, že Veleslavín měl při svých lexikografických pracích jako vzor některé německé slovníky. Jestliže falešnost Braunerovy tendence mohl Alois Jedlička ve své recenzi z r. 1941¹⁵ naznačit jen v podtextu, je nutno dnes tuto nevědeckou tendenci odhalit přímo, tím spíše, že Braunerova práce se běžně v našich bibliografiích cituje.

Z toho, co jsme dosud uvedli, vyplývá, že při zkoumání historických a lexikografických prací Veleslavínových ustupoval literárněhistorický zřetel do pozadí. To konečně bylo odrazem celkových tendencí literární historie od konce 19. století. V posledních syntetických literárních dějinách, vydaných před okupací, byla vlastně odmítnuta umělecká i vědecká cena Veleslavínových děl a přiznány mu jen zásluhy jazykové.¹⁶ Bylo proto správné, jestliže v jiné už historické situaci a v jiných také souvislostech zopakoval Josef Hrabák¹⁷ výzvu Zdeňka Nejedlého po důkladném studiu půldruhého století kulturního života před Bílou horou. V posledních letech byly zpracovány některé zjevy (Konáč), bylo vydáno nebo k tisku připraveno několik edic (Frantové a grobiáni, Veršované skladby Neuberského sborníku, Pravidlo lidského života, Blahoslavova Gramatika) a napsána řada dílčích studií (např. o knížkách lidového čtení). Jen Veleslavínova velikost i bída zůstaly zatím bez povšimnutí. A přece je Veleslavín dominantní postavou našeho literárního vývoje předbělohorského, je také zásluhou J. Dobrovského, F. F. Procházky, F. M. Pelcla, J. Jungmanna, J. Nejedlého aj. oplodňujícím elementem písemnictví obrozenského. Aby bylo možno odpovědně říci, co z Veleslavínova díla je živou složkou naší přítomnosti, je nutno vyřešit některé úkoly.

*

První úkol spočívá v odstranění chyb dřívější literární historie. Některé omyly se totiž přenášejí z jedné literárněhistorické práce do druhé. Upozorním aspoň na dva:

Literární historie dosud nejednou tvrdila, že Veleslavín do své knihy Kroniky

dvě o založení země české z r. 1585 přejal Konáčův překlad Sylviovy kroniky z r. 1510.¹⁸ Pravý opak je pravdou: Veleslavín Sylviovu kroniku přeložil znovu. Není proto ani správné mluvit o Veleslavínově jazykové modernizaci nebo „pečlivé“ či „pronikavé“ úpravě Konáčova textu.¹⁹ Je ovšem pravděpodobné, že Veleslavín ke Konáčovu textu přihlížel, musel však vycházet především z latinského originálu; jinak by nebylo možné vysvětlit úplnost a věrnost jeho překladu, zvláště v místech, kde Konáč text upravuje nebo z něho vypouští části vět a dokonce jednu celou kapitolu (54).

Jiný takový omyl se týká neexistujícího druhého vydání Pravidla lidského života (1. vydání je z r. 1528), jež prý vyšlo u vdovy Veleslavínovy r. 1600. Tento omyl se literární historií táhne od Balbína; vysvětlit jej můžeme dvojím způsobem. I. Balbín se mohl dát svěst titulem spisu, který vydala r. 1600 (a 1602) Anna z Aventýnu: Cesta života, to jest Tři spisové aneb traktátové: I. Knížka srdeční. II. Zrcadlo téhodni. III. Pravidlo šlechtného a křesťanského života. Třetí část jmenovaného spisu nemá však nic společného s konáčovským Pravidlem obsahujícím bajky a vyprávění orientálního původu. 2. První vydání Pravidla se nachází v jednom svazku spolu s Velmi pěknou novou kronikou . . . vo veliké milosti . . . Floria z Hispani . . . , kterou vydal Jan Šmerhovský r. 1519. Balbín mohl znát oba typograficky rozdílné tisky právě z tohoto konvolutu.²⁰ Pod vlivem faktu, že „kronika o Floriovi“ byla skutečně nově vydána u Veleslavínovy vdovy r. 1600, mohl Balbín nové vydání vztáhnout i na Pravidlo. Tato druhá hypotéza je jistě méně pravděpodobná než hypotéza první, přesto i tak mohlo vzniknout nedorozumění, z něhož se pak dělaly závěry o významu Bidpajových bajek v starší české literatuře.

Druhým naléhavým úkolem naší literární historie je prohloubené studium jediného původního díla Veleslavínova — Kalendáře historického. Literární historikové se dosud od něho distancovali jako od díla „odborného“. Tento postoj nerespektoval fakt, že v době Veleslavínově nebyl ještě zcela vyhraněn rozdíl mezi literaturou krásnou a naukovou a že práce historické typu Hájkovy Kroniky české (1541) nebo Kozmografie české Zikmunda z Püchova (1554) nebo konečně Veleslavínova Kalendáře historického (1578 a 1590) plnily také funkce dnešního historického románu. Podceňování tohoto spisu dokumentuje třeba „doplňková“ bibliografie k Vlčkovým Dějinám; podle ní (str. 672) vydal Kalendář Josef Teige r. 1920. Pouze kvantitativní porovnání kteréhokoli ze dvou vydání Kalendáře s útlou edicí Teigovou (o 103 stranách) nás přesvědčí o tom, že nemůže jít o edici úplnou. Teige totiž otiskl pouze „zprávy z dějin českých počínaje rokem 1300 (až do r. 1590), a to z pramenů, které jinak vydány nejsou neb jsou zcela neznámý“.²¹ Na zhodnocení literárního vědce čeká stále dvojí rozdílná předmluva ke dvojímu vydání Kalendáře. K zamyšlení v souvislosti s vývojem celé činnosti Veleslavínovy nutí fakt, že v první verzi určil autor své dílo prostému čtenáři, kdežto po dvanácti letech se v rozšířeném spise zaměřil na čtenáře vzdělaného. Přehlédneme-li pozorně dvě desetiletí Veleslavínova působení, neuniknou nám odlišné tendence mezi počátečním obdobím a posledními lety jeho práce. Předmluva k prvnímu vydání Kalendáře vzbuzuje dojem, jako kdyby nadšený mistr po opuštění university vyšel sloužit lidu, a to hlavně se záměrem popularizovat v lidových vrstvách humanistickou osvětu. Avšak dedikace ke druhému vydání téhož díla i několik spisů náboženských vyšlých z Veleslavínovy officiny po roce 1590²² naznačují, že Veleslavín — nabývající stále větší společenské vážnosti — myslil stále více na vzdělance a na patriciát.

Kromě Kalendáře historického bude záhodno prozkoumat další původní složku Veleslavínova díla, totiž jeho úvody, složku zajisté originálnější, než je Kalendář. K těmto úvodům je možno přistoupit z mnoha aspektů, nejnaléhavější je však vysledovat v nich především myšlenky sociální, vlastenecké a Veleslavínovy názory na jazyk, národ a slovanskou sounáležitost. Nejednou zde najdeme i Veleslavínovy reakce na aktuální problémy kulturní a společenské. Přitom by jistě nebylo správné omezovat se pouze na české úvody, protože svérázné myšlenky obsahují i některé úvody latinské (např. ke slovníku Silva quadrilinguis).

Je překvapující, že u Veleslavínovy tvorby — z velké části překladové — nebyla dosud položena otázka překladatelské techniky. Veleslavín nepochybně znal některé překladatelské teorie a ve své praxi podle nich postupoval. S uvedenou otázkou souvisí i problém, jaké cíle svými překlady sledoval. Celou složitou problematiku nebudeme ovšem moci posuzovat nějak izolovaně, naopak bude vhodné řešit ji ve spojitosti s Veleslavínovými předchůdci. Zde se přímo vncuje představa M. Konáče z Hodiškova, který tvořil v první polovině 16. století (zemřel v téměř roce, kdy se Veleslavín narodil). Byl to také tiskař, nakladatel a překladatel, také se pokoušel o tvorbu původní.²³ Příležitost poměřit Veleslavína s Konáčem dává nám mimo jiné také fakt, že oba vydali v překladu touž práci — Sylviovu kroniku. Jejich přístup k témuž dílu je rozdílný: Konáč se v tisku z r. 1510 snaží různými textovými úpravami otupit protihusitské ostří originálu, kdežto Veleslavín překládá věrně a své mravní a ideové stanovisko vyznává v obšírné předmluvě k tisku z r. 1585; v této předmluvě podává přehled kronikářství 16. století a opravuje chyby a výmysly Sylviovy. Jestliže Konáčův přístup ke kronice papeže Pia II. je v souhlase s kompromisním postojem kališnického panstva na počátku 16. století, odpovídá Veleslavínův přístup ke spisu Historia Bohemica požadavkům myšlenkově nevybojného měšťanstva konce 16. století.

Srovnání překladu Konáčova a Veleslavínova je důležité také z hlediska jazykového. Uvedl jsem již,²⁴ že Veleslavín se 75 let po vydání Konáčova tisku rozhodl přeložit Sylviovu kroniku nově. Důvod, proč se tak rozhodl, uvádí v „předmluvě k čtenáři“: „poněvadž (jde o překlad z r. 1510, M. K.) netoliko starou češtinou, kteréž jsme nyní hrubě odvykli, ale i latinou velmi zapáchá, takže mu s těžkostí prostý Čech rozuměti může, ktož Eneáše latině nečítal“. Tento citát je důležitým svědectvím toho, že jazykové změny, ke kterým došlo v době mezi Konáčem a Veleslavínem, antikvovaly v osmdesátých letech 16. století Konáčův překlad vzniklý na počátku století.

Vzhledem k závažnosti této otázky pokusím se nyní na základě srovnání obou textů podat příspěvek k poznání změn hláskových, tvarových, syntaktických a lexikálních.²⁵

V oblasti hláskové nacházíme mezi oběma překlady rozdíly, dokumentující provedení základních změn samohláskových i souhláskových. Ze změn samohláskových jsou časté tyto:

Změna aj>ej: U Konáče většinou nacházíme aj (vuznávaj, hajtmanství, najbližšie; lajk, tajně), u Veleslavína ej (vuznávej, hejtmanství, nejbližší; lejk, tejně).

Diftongizace a monoftongizace ó>uo>ú: U Konáče je buď ještě ó (k českým poslóm, písohil), nebo uo (muoj, vuoi, synuo; zuořivěji), u Veleslavína už je změna zcela provedena.

Diftongizace ú>au: Konáč má většinou ú, Veleslavín au: jduce — jdauce, hroznú — hroznaú, ůstí — Austí, úřady — auřady (ale úředník má Kon. i Vel.).

Diftongizace ý>ej: V prvním tištěném překladu Sylvia je většinou ý, ve druhém ej: Rýn — Rejn, Karlštýn — Karlštejn; na týden — na tejdén, nesmyšlís — nesmejšlís.

Úžení é>í: U Veleslavína je většinou provedeno po koncovém -l-: bezhrdlé — bezhrdlí, do údolé — do audolí.

Monoftongizace ie>i: Zde je stav hodně rozkolísaný. Ve většině případů je u Konáče úžení

neprovedeno (*ciesar, božie, o mníšiech, v Rakúsiech*), u Veleslavina provedeno. Někde však nacházíme úzení v obou případech (např. *více*).

Analogické vyrovnání ve směru přehlásky a-e: Vyskytuje se jen v několika případech, jako *uslyšav — uslyšev, sněm držal — sněm duchovní držel*.

K souhláskovým změnám se mj. hlásí asimilace znělosti hlásek (*margkrabě bramburský — markrabě brandenburský, nezaneťba — nezaneďba*, u *kdo*). Veleslavín odstraňuje jednak protetické souhlásky (u Kon. *voštěp, Voldřich, k voltáři, halkěřové*, u Vel. *oštíp, Oldřich, k oltáři, arkěřové*), jednak vkladné samohlásky (*chaterná — chatrná*).

V morfologii je nejčastější rozdíl mezi Konáčovým a Veleslavinovým překladem dán tendencí po vyrovnávání deklinačních typů ve prospěch rodové kategorie proti dřívější kmenové a snahou odstranit staročeské deklinační archaismy, které jsou u Konáče poměrně hojné. Tak místo Konáčova: *od mateře, kteříž mateř opustili* má Veleslavín *od matky, kteříž matku svou opustili*, místo Konáčova *v moci hrabi cylvského* je u Veleslavína *v moci hraběte cylvského*, místo *ani hrabi — ani hraběti*. Podobně u Konáče čteme *zrádci*, u Vel. *zrádce*, u Kon. *pochváliv těch rádcie*, u Vel. *pochváliv těch rádcův*. U Konáče se ještě setkáváme se starým genitivem plurálu bez koncovky (*pro nepoddanost měšťan, od Pražan — Vel. má měšťanů, od Pražanů*), se starým akuzativem singuláru mužských jo-kmenů (*na kuon' rychle uvednutí — Vel. aby rychle na koně vseda a pospišil*) a často i s dualem (*na dvě vojsťe, obě královské sestře — Vel. na dvě vojska, obě královské sestry*).

Vlivem analogie podle mužských o-kmenů lze vysvětlit Konáčovo tvoření adjektiva přivlastňovacího od subst. hrabě: *opatrnějšího mne hrabovy chytrosti činie* (Vel. *chytrosti a lsti hraběte dávají mi příčinu, abych v té věci byl opatrnější*); pod. řeči hrabovů, *v hrabově moci* (Vel. *řeči hraběte, v moci hraběte*).

Z dalších zajímavých rozdílů uvádím změnu rodu substantiva (Kon. *pod dvojím způsobem, pod způsobem chleba, pod způsobem vína — Vel. pod obojí způsobou, pod způsobou chleba, pod způsobou vína*), doklad substantiva na starou deminutivní příponu *-ce*, kterou zřejmě Veleslavín cítil jako neživou (*na ložce — na lůžko*); za zmínku stojí i to, že u Konáče jsou často cizí slova nesklonná, a to jak místní (*v Neapolis*), tak obecná (*v obecním koncilium*).

K nejnapádnějším rozdílům v konjugaci patří Veleslavinovo odstraňování tvarů na *-y* v 1. os. pl. (Kon. *má smy n. jsmy, mámy, dobudemy*, Vel. *jsme, máme, dobudeme*) i odstraňování pomocného slovesa v 3. os. min. času (Kon. *přišli jsú — Vel. přišli*). Veleslavín často u sloves s infinitivním kmenem zavřeným užívá přechodníku minulého tvořeného analogicky podle sloves s kmenem otevřeným; Konáčovo náležitě užívání tohoto přechodníku chválí Blahoslav ve své Grammatice.²⁶ Pro srovnání uvedu tento doklad: Kon. *Kterak Sigmund vtrh do Čech, korunu královstvie přijal a nešťastně bojoval*. — Vel. *Kterak císař Zikmund vtrhu do Čech, korunu královskou přijal a nevelmi šťastně bojoval*.

Minulé tvary pasivní vyjadřuje Konáč spojením participia n-ového s přítomnými tvary slovesa býti, kdežto Veleslavín užívá již novějšího způsobu vyjádření pomocí participia n-ového a minulého času slovesa býti. Např.: Kon. *List hrabi dodán jest, kterýžto jej přečet, Jiříemu poslal*. — Vel. *Tento list dodán byl hraběti Oldřichovi, kterýžto přečetv jej, Jiřímu Poděbradskému do Čech odeslal*.

Ze syntaktických rozdílů mezi oběma překlady je nejpozoruhodnější časté rozdílné užití spojek, např.: *Neb Poláci tvář nepřieteli, ne hřbety okazovati zvykli*. (Kon.) || *Poněvadž Poláci zvykli neutikati před nepřitelem, ale statečně proti němu bojovati*. (Vel.) — *A ač opět Ptáčkova strana smlůvu žádala, prvé nežli by král korunován byl...* (Kon.) || *A jakžkoli opět Ptáčkova strana s nim jednati žádala, prvé než by korunován byl...* (Vel.) U Konáče je často pod vlivem latiny sloveso na konci větneho celku, kdežto Veleslavín se snaží o přirozený český slovosled: *Konšeluom pak Nového Města Pražského, aby viece české straně Těla Božieho v procesi nositi nedopůstěli, přikázal*. (Konáč) || *Purgmistru pak a konšelům novoměstským přikázal, aby potud více kacírům s procesi Těla Božieho nositi nedopouštěli*. (Veleslavín; kap. 36) Nebo: *Když den přišel s císařem uložený, Ludvík Bavorský a Vilhelm Saský, kniežata, Albrecht také, margrabě Bramburský, Karel Bádenský a mnozie z Germány preláti a kniežata přijeli*. (Kon.) || *Když přišel den sněmu s císařem uložený, přijeli do Vidně Ludvík Bavorský a Vilém Saský, knižata, Albrecht také, markrabě Brandenburské, Karel Bádenský a mnoho jiných z říše biskupův i knižat*. (Vel.; kap. 60)

Nejednou Konáč pod vlivem originálu užívá vazby akuzativu s infinitivem, kdežto Veleslavín tuto latinizující vazbu odstraňuje. Srov. např.: *... že by odporne nesli Rakušané knižete svého věci ne dobře řiezené, utráceti zemi, trápití poddacie, suseduo nenávisiti zbuzovati. Hrabí zbohacovati své, krále k nouzi obracovati. Ladislava králem jmenovati, hrabi kralovati; válku od něho s císařem vésti, gubernátorovi pak uherskému každý rok čtrmezcietma tisícuo králi dávati, hrabi dvanácte tisícuo; to též jiným zemí uladaťom činiti; všickni hrabi úročnými býti*. (Kon.) || *Doložil dále, kterak Rakušané těžce to nesou, že věci knižete a pána jejich nedobře se řídí, že se země*

loupí, sužují poddaní, okolní sousedé k hněvu dráždí. Hrabě že své přátely zbohacuje, krále k chudobě a nouzi přivodí. Ladislav že králem sluje, hrabě králuje, válku s císařem bez potřeby vede. Gubernátor uherský že králi čyřmecitma, hraběti dvanácte tisíc dukátův platí, to též že činí jiných krajin a zemí hejtmané a všickni hraběti poplatky dávají. (Vel.; kap. 61)²⁷

Veleslavín také — na rozdíl od Konáče — usiluje o odstranění neosobního pasíva (např.: *Posloucháno bylo kardinálovu řeči s velikú otcuo pilností* — Kon. || *Té řeči kardinálové s velikou bedlivostí a libostí velební otcové poslouchali* — Vel.; kap. 50) a záporu u významového slovesa ve složených tvarech slovesných (např.: *Uhři byli ještě nepřítáhli* — Kon. || *Uhři nebyli ještě přítáhli* — Vel. v kap. 47).

Srovnání obou překladů z hlediska syntaktického vede k přesvědčení, že Konáč ještě překládal příliš doslovně a tím se lišil od jazyka lidu, kdežto Veleslavínův jazyk je přirozenější, lidovější. Jeho skladba je charakterizována především snahou o zřetelnost a logické členění.²⁸ Veleslavín také má větší smysl pro Sylviovy slohové a výrazové jemnosti. Lze to ukázat např. na tomto dokladu, v němž Veleslavín výstižně přeložil Sylviovu větu, poplatnou humanistickému etymologizování: *Čechii quoque familiam Bohemos, id est divinos, appellat... (orig.) — Čechovu také rodinu Bohemos, to jest Božské, aneb od Boha dané, nazvali... (Vel.)* || *Čechovu pak čeled Čechy jmenují... (Kon.; kap. 3)*

Také lexikální rozdíly mezi oběma překlady mluví pro větší míru lidovosti u Veleslavína. Je to vidět už z toho, že Veleslavín někdy určité slovo vysvětluje synonymem, protože je asi považoval za méně známé nebo obecně nesrozumitelné, jako např.: *v němž by i lejkové aneb lidé světšti přítomni byli* (Vel.) || *kdež by také i laikové byli* (Kon.); *oděvu a zvláště hac aneb nohavíc užívali* (Vel.) || *oděvu a zvláště hac užívali* (Kon.).

Veleslavínův slovník obřadí tendenci jeho doby nahrazovat slova zastaralá novými: *korúhevniku* (Konáč) — *praporečniku* (Veleslavín), *korúhve* — *praporce*, *baba* — *starosta* (ve významu chůva), *přišti* — *příjezd*, *sjitie* — *sjezd*, *svatourážnému* — *svatokrádežnému*, *váleti* — *bojovati*, *pouškrnuv se* — *zasmáv se* atd.

Místo počeštěných slov cizího původu, s nimiž se zhusta setkáváme u Konáče, nacházíme u Veleslavína slova nová původu domácího. Srov. např.: *librář* (Konáč) — *knihovna* (Veleslavín), *retuňk* — *pomoc*, *retoval* — *obhájil* (*ochránil*), *na kvalt* — *na kvap*, *kvaltovně* — *kvapně* (*vnáhle*), *s rathúzu* — *s rádnice*, *na rathúz* — *do rádního domu*, *oratóry* — *řečníky*, *z gruntu* *zkaženo* — *zcela zbořeno* aj. Je nepochybné, že při volbě výraziva byl Veleslavín více než Konáč veden uměleckým záměrem.

Domnívám se, že uvedené doklady na rozdíly mezi Konáčovým a Veleslavínovým překladem v oblasti hláskosloví, tvarosloví, skladby a slovníku skoro ve většině případů přesvědčivě dokazují rychlý vývoj českého jazyka v nedlouhé době 75 let, jež uplynula mezi oběma překlady Sylviovy kroniky. Je ovšem úkolem jazykovědy zkoumat otázku vývoje jazyka této doby v celé šíři, tj. s použitím materiálu z největšího počtu literárních památek 16. století. Srovnání jazyka dvou památek, mezi nimiž je určitý časový rozdíl, ukáže zpravidla vývojové tendence velmi zřetelně. Z okruhu prací věnovaných Veleslavínovi máme o tom přesvědčivý doklad ve studii Jaroslava Bidla *Hláskoslovné a tvaroslovné zvláštnosti Hájkova Herbáře (z r. 1562) a Veleslavínova Kalendáře historického (z r. 1578)*.²⁹

Poslední úkol v oblasti badání o Veleslavínovi — stejně jako úkol předchozí — není pouze záležitostí literární vědy, ale musí se na něm podílet i filologie. Je to kritické vydání aspoň některých Veleslavínových děl. Realizace tohoto úkolu je neodkladná už proto, že se nově Veleslavínovy spisy nevydávaly. Je podivné, že ani Z. V. Tobolka nezařadil žádný z tisků „pražského arcitiskaře“ do své řady fotomechanických edic Monumenta Bohemiae typographica.

Splnění uvedených úkolů je předpokladem k lepšímu poznání Veleslavína a jeho doby i k poznání celého okruhu jeho spolupracovníků. K tomuto poznání mohou přispět i heuristické práce v archívech a knihovnách, při nichž nelze zcela vyloučit možnost, že bude rozšířen počet dosud známých Veleslavínových děl. Tak např. v nynějším soupisu Veleslavínových prací marně hledáme jistě pozoruhodný tisk, který r 1599 pobouřil pražského arcibiskupa ke stížnosti císaři Rudolfu II. na Veleslavína.³⁰ Z úmrtího roku Veleslavínova, k němuž se stížnost vztahuje,

pochází tisk Výkladu na žalm 91, ke kterému bylo připojeno Cyprianovo kázání o moru a některé modlitby; tento tisk však rozhořčení Zbyňka Berky vzbudit nemohl.

Přehled dosavadního bádání o Veleslavínovi i zjištění jeho nynějšího stavu vede nás závěrem k názoru, že pro nejbližší dobu se rýsuje potřeba napsat aspoň populární knižní studii o životě a působení Veleslavínově, doprovázenou ukázkami z jeho tvorby a dokumentárními obrazovými přílohami.³¹

POZNÁMKY

¹ Ve studii *Spor o smysl českých dějin* (1913), nově v knize *O smyslu českých dějin* (Praha 1952), str. 78—80.

² *Bohemia docta* (Candidovo vydání z r. 1777), str. 13—16.

³ 1. svazek z r. 1853 s úvodem Frant. Čupra, 2. svazek z r. 1855.

⁴ Viz monografii s názvem *Jiří Melantrých Rožďalovský z Aventýnu* (Praha 1930) od Františka Račhlika.

⁵ Praha 1899.

⁶ Srov. Josef Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku*. 2. svazek (Praha 1876), str. 311—315.

⁷ S. Peterburg 1900.

⁸ Kromě těchto dvou samostatných publikací zaslouží zmínky časopisecká stať Zíbrtova *K třístému výročí smrti Daniele Adama z Veleslavína*. Světozor 1899, str. 559—560, 579—583.

⁹ Vyšel v Přerově r. 1947.

¹⁰ Str. 16—18. Fr. Svejkovský v „doplňkové“ bibliografii k poslednímu vydání Vlčkových Dějin (Praha 1960) uvádí (str. 672), že Grundův článek byl uveřejněn také v Listu sdružení moravských spisovatelů 1946, 16. Je to omyl, protože nějaký článek o Veleslavínovi nenacházíme ani na uvedeném místě II. ročníku zmíněného časopisu z r. 1946, ani v I. ročníku (LSMS po II. ročníku přestal vycházet).

¹¹ ČČM 1885, str. 346—365.

¹² Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze 1895, str. 25—28, 45—49.

¹³ ČČM 1885, str. 333—346, 556—563.

¹⁴ Viz např. výslovně na str. 101.

¹⁵ *Pohled na české slovníky XVI. století*. Slovo a slovesnost 1941, str. 111.

¹⁶ A. Novák, *Přehledná dějiny literatury české*, IV. vyd., Olomouc 1936—1939, str. 116.

¹⁷ *Studie ze starší české literatury*, Praha 1956, str. 183.

¹⁸ Tak to vykládá např. Fr. Svejkovský, autor příslušné části *Dějin české literatury I* (Praha 1959), str. 345.

¹⁹ Viz J. Jakubec, *Dějiny literatury české I* (Praha 1929), str. 745, nebo A. Novák, op. cit., str. 115.

²⁰ Dnes knih. Nár. musea, sign. 27 A 21.

²¹ *M. Daniela Adama z Veleslavína Historický kalendář*, str. 3 (Praha 1920).

²² Jsou to např.: Štít víry pravé (1591), Itinerarium s. scripturae (1592), Historie o křesťanském odjítí s tohoto světa sv. Jeronýma (1593). Martina Mollera Soliloquia de passione D. N. Iesu Christi (1593) aj.

²³ Srov. mou práci *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodišкова*. Praha 1962.

²⁴ Str. 90.

²⁵ Po prvé vůbec přeložil Sylviovu kroniku do češtiny r. 1487 (na žádost bratří Dobeše a Beneše z Boskovic) brněnský kanovník Martin Hůska z Uherského Brodu. K tomuto překladu, který je jazykově nejvíce archaický (Hůska např. užívá ještě imperferka, kdežto u Konáče a Veleslavína jsou již složená praeterita), nepřihlížím, protože nebyl vydán tiskem.

²⁶ Str. 272 (vyd. Ign. Hradila a Jos. Jirečka, Vídeň 1857).

²⁷ Citace originálu Sylviovy kroniky nás jistě přesvědčí o Konáčově podléhání předloze: Molestae ferre Austriales principis sui negotia non bene administrari: expilari provinciam, vexari subditos, vicinorum odia provocari; comitem dotare suos, regem ad inopiam redigere; Ladislaum regem vocari, comitem regnare; bellum ab eo cum imperatore nutrirí; gubernatorem autem Hungariae annua quattuor et viginti milia nummum regi pendere, comiti duodecim milia; id ipsum reliquos provinciarum praesides facere. Omnes comiti vectigales esse.

²⁸ Tak např. tam, kde Konáč má složitou větnou konstrukci, vytvořenou pod vlivem latinského

originálu, „ten (tj. Smiřický, M. K.) když, že by král do Čech přijeti měl, poznal, list takový k němu poslal“, je u Veleslavína „ten zvěděv, že král do Čech přijeti chce, takový list k němu poslal“. (Pro srovnání uvedu znění originálu: Is, postquam regem Bohemiam ingressurum cognovit, litteras huiscemodi ad eum dedit.)

²⁹ LF 1894, str. 100–106, 203–212, 288–301, 378–391, 448–462.

³⁰ Srov. *Stížnost arcibiskupa pražského na Močidlanského a Adama z Veleslavína*. ČČM 1922, str. 79–80. Meritum této stížnosti otiskl Josef Volf.

³¹ Na tuto aktuální potřebu se pokusím v nejbližších dvou letech odpovědět knihou pro ediční řadu Odkazy pokrokových osobností naší minulosti.

K HISTORII IZUČENIA ŽIZNI I TVORČEŠTVA VELESLAVÍNA

Автор настоящей статьи ставит целью выяснить развитие взглядов историков литературы на личность и творческую деятельность Данииля Адама из Велеславина, выдающегося пражского книгопечатника и популяризатора идей гуманизма конца XVI века. Автор прослеживает, как менялись взгляды историков литературы на Велеславина, начиная с эпохи чешского национального Возрождения, и критически оценивает работы изданные к юбилеям Велеславина и статьи на отдельные темы о его исторических и лексикографических произведениях. В дальнейшей части статьи автор стремится определить насущные задачи историков литературы в изучении Велеславина. Необходимо будет прежде всего опровергнуть все удерживающиеся по традиции ошибки и изучить вступительные статьи Велеславина к его отдельным изданиям, сосредоточиваясь на социальных и патриотических идеях этого автора и на его взглядах о родстве славян. Необходимо будет также изучить технику переводов Велеславина (вкладом к разработке этой проблемы является сравнение языка двух переводов Хроники Энеаса Сильвия) и реализовать критические издания самых выдающихся его работ. Автор настоящей статьи готовит к печати популярную книжную публикацию о Велеславине с отрывками, показательными для его творчества. М. К.

ZU DER BISHERIGEN VELESLAVIN-FORSCHUNG

Der Autor der vorliegenden Abhandlung ist bestrebt, die literarhistorische Problematik um Daniel Adam von Veleslavín, einen bedeutender Prager Buchdrucker und Popularisator humanistischer Ideen, zu klären. Er verfolgt die Änderungen der literarhistorischen Auffassungen von Veleslavín seit der Epoche der nationalen Wiedergeburt und bewertet die Jubiläumsbeiträge wie auch spezielle Arbeiten über Veleslavíns historiographische und lexikographische Schriften. Im weiteren Text seiner Abhandlung ist der Verfasser bestrebt, konkrete literarhistorische Aufgaben der Veleslavín-Forschung aufzustellen. Es handelt sich in erster Linie um die Beseitigung eingewurzelter Irrtümer und um eine systematische Untersuchung der Vorreden zu Veleslavíns Drucken mit Rücksicht auf soziale und patriotische Ideen, aber auch mit Rücksicht auf seine Auffassung von der slawischen Zusammengehörigkeit. Weiter wird es notwendig sein, Veleslavíns Übersetzungstechnik zu untersuchen (einen Beitrag zu dieser Frage stellt der Vergleich zweier Übersetzungen der Chronik von Aeneas Sylvius vor) und eine kritische Ausgabe seiner bedeutendsten Schriften vorzubereiten. Der Verfasser bereitet zur Veröffentlichung eine populäre Arbeit über Veleslavín mit anhängender Auswahl aus Veleslavíns Schriften vor.

Übersetzt von Miroslav Beck